

Дитяче самоврядування як чинник виховання школярів в колективі (20–30-рр хх століття)

З прийняттям незалежності в Україні відбулися різноманітні політичні, економічні та освітні процеси, що позначилися на суспільстві та молоді зокрема. Значно підвищилась соціальна роль особистості, що дало поштовх до стрімкого розвитку особистісної педагогіки, орієнтованої на наукові методики Заходу. Але відомо, що в радянській педагогічній науці протягом багатьох років провідне місце в вихованні займала педагогіка колективу. Оскільки дитячий колектив важливо розглядати як найближчий до дитини центр навколишнього середовища, ми вважаємо, що колективне виховання і сьогодні не втратило своєї актуальності. Адже колектив є основною сферою застосування здібностей, реалізації потреб та інтересів соціальної особистості. Можемо стверджувати, що набуття соціального досвіду, самореалізація особистості значною мірою відбуваються у процесі спілкування і взаємодії у колективі, який є важливим виховним, організуючим і регулюючим чинником. Часто взаємодія в колективі підказує дитині і шляхи самовиховання.

Проблеми теорії та практики колективного виховання знайшли досить широке висвітлення в науково-педагогічній літературі. Практичні основи виховання підростаючих поколінь у колективі розглядалися як радянськими педагогами (А. Гордін, А. Куракін, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.) так і сучасними (В. Андреева, І. Підласий, О. Степанова та ін.). Було виконано значну кількість історико-педагогічних досліджень. Окремі аспекти історії використання колективу як чинника виховного впливу представлено в узагальнюючих історико-педагогічних працях. (Л. Медвідь, О. Сухомлинська). У дисертаційних історико-педагогічних роботах вивчалися погляди на проблему колективу видатних вітчизняних вчених: А. Макаренка (В. Бучківська, Й. Гайда, С. Карпенчук), В. Сухомлинського (В. Бучківська, В. Кіндрат, Ю. Новгородська) та ін. Всі автори сходились на тому, що колектив це організована форма об'єднання людей на основі цілеспрямованої діяльності.

Якщо уважно розглянути педагогічні журнали за період 20–30-х рр., можна зробити висновок, що одними з найважливіших аспектів колективного виховання були самоврядування, самоорганізація, дисципліна та самодисципліна. Питання шкільного самоврядування, що більш–менш докладно розроблено в педагогічній літературі, досить гостро стояло в практиці масової школи соцвиху. Сьогодні учнівське самоврядування є уособленням демократичної атмосфери у школі, формою організації дитячого

життя у ній, важливим чинником самовиховання особистості не тільки на початку ХХ століття, а і в наш час. Тому за мету цієї статті маємо розглянути витоки цієї важливої форми колективного виховання.

На початку ХХ століття самоврядування в школі—це перш за все така ділянка роботи, яка вимагала найбільшої активності учнів(члени дитячого колективу самі мали право на вирішення внутрішніх проблем учбового закладу за своїми правилами, законами): «Здається, що дитяча активність, що, безумовно, являється основною властивістю дитячого росту, повинна була б найти для себе в роботі органів шкільного самоврядування досить широкий вихід, цілком сприяючі умови для відповідного розвитку» [11, с. 78].

Певну позитивну роль в прищепленні навичок колективного виховання відігравали органи дитячого самоврядування через свою організаційну структуру. Вважалося, що там, де оргструктура не продумана до кінця, де вона базується на роботі окремих осіб, а не колективів, – успіху не буде. В тих школах, де вся робота диторганізацій виходила з невеличких колективів, проводилася для колективів, колективне виховання було забезпечене на достатньому рівні.

Нашу увагу привернула схема дитячого самоврядування, подана В. Тараном у статті «На шляху від школи самоврядування до дитячої організації» 1924 р. [8, с. 61]. Згідно з нею, основним органом у системі шкільного самоврядування був ШВК (шкільний виконком), що займався організаційними питаннями (розподіл обов'язків поміж членами, призначав термін засідань, форми зв'язку нової дитячої організації з шкільно-піонерською організацією). Для того, щоб система самоврядування була практично активною, в школах широко проводили педагогічну кампанію до виборів шкільного виконкому. Розглянемо більш детально, як взагалі працювала система в тогочасних школах.

До структури ШВК входили комісії: 1) господарча 2) культкомісія 3) санітарна.

Господарча, наприклад, брала на облік майно школи, стежила за станом шкільних меблів, робила деякий ремонт, що не вимагав великої сили, коштів та особливого вміння. Культкомісія (зі своїми підвідділами – редколегією та бібкомісією) – займалася організацією клубного дня в школах та організацією учнівських бібліотек, щомісяця видавала стінгазету, організовуючи учкори навколо роботи.

Досить значну роботу проводила санітарна комісія. Санкоми стежили за загальним санітарним станом шкіл, звертаючи особливу увагу на роздягальні,

класні кімнати, кухні, їдальні. Періодично проводився огляд учнів, санком реєстрував хворих учнів, не дозволяв відвідувати школу без відповідної довідки лікаря.

Отже, бачимо що, роботи для ШВК було досить багато. Треба зазначити, що вона була цілком усвідомлена дітьми, зрозуміла, цікава для них, головне, не відірвана від повсякденного шкільного життя, а взагалі пов'язана з навчально-виховною роботою. А тому шкільне самоврядування з усіма своїми комісіями, в більшості шкіл, не було якимось формально-офіційним, зайвим беззмістовним додатком при школі, а являлось цілком життєвою організацією, що завжди допомагала школі в налагодженні навчально-виховної роботи.

Зупинимось на системі шкільного самоврядування до якої відносили: 1) дитячі кооперативи; 2) роботу дітей за ланками; 3) різноманітну самодіяльність (гуртки, театри і т. ін.).

Однією з актуальних проблем періоду початку ХХ століття, що потребувала серйозної уваги і певного розв'язання з точки зору педагогічного підходу, – була проблема шкільної кооперації. Про шкільну кооперацію піднімались питання на всіх конференціях, різного роду зборах працівників соцвосу, з'являлись прихильники, супротивники шкільного кооперативу. Все гостріше ставала необхідність внести ясність в цю нову форму дитячого руху в школі, визначити його роль значення в організації дитячого середовища. Шкільні кооперативи на той час в учбових закладах займалися матеріальними справами та розвивали громадську діяльність. До їх обов'язків входила закупка шкільного приладдя, підручників, деякі з них здійснювали сільсько-господарчий ухил у школі (доглядали садок, мали огороди), матеріальну допомогу дітям, що мали у цьому потребу.

Дитячий кооператив давав змогу дітям як можна ближче підійти до кооперативної роботи, ув'язатись з кооперативним життям практично (а не тільки з лекцій) ознайомитись з формами колективної праці. Лейтмотивом дитячих кооперативів була така організація праці, щоб діти з малих років звикли свої потреби задовольняти колективно. При цьому роботі надавалося таких форм, що забезпечували максимум дитячої самодіяльності й активності, а разом були максимально життєвими, а не штучно вигаданими. «В школі потрібні не тільки кооперативні гуртки, а й кооперативи, що провадили б практичну роботу, задовольняли б потреби дітей, тим самим привчали їх до колективної праці» [10, с. 6].

Шкільний кооператив був одним з кращих засобів виховання у дітей навичок до колективної праці, бо в ньому перепліталися інтереси дітей, завдання школи як виховної установи, з його допомогою можна було спрямувати працю учнів на суспільне будівництво.

Тому, суть шкільного кооперативу педагоги бачили в тому, що він був одним з засобів, який школа використовувала в процесі громадсько-політичного та колективного виховання дітей.

У 20–30-х роках в Україні існувала в навчальних закладах система однокрамних кооперативів. Але деякі педагоги бачили в однокрамних кооперативах багато хиб як чисто господарського характеру, так і педагогічного. З впливом часу система шкільних кооперативів потребувала реорганізації однокрамних кооперативів у багатокрамні.

Як стверджує О. Кулінич, робота шкільного кооперативу при такій системі цілком себе виправдала [4, с. 89]. При існуванні в школі великої кількості дітей, груп при двох змінах, вона значно спростила роботу самого кооперативу, поліпшила, наблизилася до дитячої маси. Системи багатокрамного кооперативу дали можливість прилучити значно більшу кількість учнів до активної практичної кооперативної роботи, чим це було раніше.

Система роботи багатокрамних кооперативів давала значно кращі наслідки, ніж однокрамні кооперативи. А саме: 1) школярі стали тепер зв'язані своїм кооперативом; вони мали можливість не тільки купувати, що пропонував кооператив, але й вимагати від нього такого асортименту, якого бажали діти.

2) система багатокрамного кооперативу в школі значно полегшувала питання кредитування учнів книгами та навчальним приладдям. А це в умовах тогочасної школи, при дуже бідному соціальному становищі батьків учнів, мало величезне не тільки практично-економічне значення, але також виховально-педагогічне.

На початку ХХ ст. педагоги розуміли, що широке використання кооперації в освітньо-виховних цілях повинно увійти до виробничого плану школи соцвосу, як необхідний елемент його розкрити зміст гасла: «крізь кооперацію до соціалізму» [7, с. 68].

Таким чином, можемо стверджувати, що кооперація була одним із засобів соціалістичного будівництва, важливим знаряддям втягнення широких мас дітей до безпосередньої участі в цьому будівництві.

Адже кооперація – це життєве явище, що тісно зв'язувало школу з сучасністю, зокрема з робочими сільськими кооперативами взагалі з місцевими партійними, професіональними суспільними організаціями. Через шкільну кооперацію учбові заклади втручалися так чи інакше у навколишнє життя, здійснюючи матеріальне забезпечення шкіл. Також кооперація використовувалася у педагогічних, взагалі культурно-просвітницьких цілях. В школах існували кооперативні гуртки. Треба сказати, що вони були більш важливі, ніж театральні. Приймаючи участь у шкільних кооперативах, діти взагалі не гралися, а виконували важливі завдання, готуючись до самостійного позашкільного життя. Ось чому кооперації на початок ХХ ст. надавалося велике значення як чиннику у вихованні громадянина-колективіста. Адже, основною стихією суспільства на той період була «праця, колективно організована, суспільно необхідна» [3, с. 15].

Щоб підсилити роботу із самоврядування, з 1923 р. в школах соцвосу стала настійливо вводитись ланкова організація роботи, що виросла, зміцніла як певний етап в розвитку дитколективу. Вперше з поняттям ланки ми зустрічаємось в організаційних положеннях дитячих організаційних груп. Колектив ЮЛ у школі поділявся на 10 осіб в кожній ланці, в них вибиралися ланкові помічники для керування. Ланки формувалися за ознаками дружби, віку, інтересу до праці. Ланка займалася конкретною повсякденною роботою: бесіди, заняття фізкультурою, робота в майстернях, підготовка до табору і т.ін. Як способи формування ланки, так і характер роботи в них були орієнтовані, головним чином, на дитячу самодіяльність, активність, на привчання її членів до умілого розподілу праці та взаємної співпраці.

Що ж таке ланка в шкільній практиці? «Ланкою в школі взагалі називають групу учнів з шкільної групи у кількості від 6 до 10 осіб, що виконують завдання в учбовій роботі. Багато шкіл створювали групи по 40 осіб, які ділилися на ланки (по 6–10 осіб) = 5 ланок» [5, с. 140].

Шкільна практика у більшості випадків йшла шляхом підбору ланок на основі рівномірного розподілу сил, щоб тим самим широко використовувати початок колективного виховання. Педагогічна практика 30-х років дала змогу з'ясувати техніку організації ланкової роботи як важливого ґрунту колективної виховної праці.

«Кожну форму, кожен метод роботи слід використовувати, ставлячи в залежність від умов праці (зовнішні умови праці, технічне устаткування школи, учбові приладдя) і від змісту праці та її завдань (характер матеріалу, внутрішня робота установи на даний термін). Коли ми будемо розглядати нашу роботу поза умовами праці й окремо від змісту праці, завжди будемо мати хиби в роботі і недостатні наслідки» [9, с. 34]. Так, утворюючи ланкову систему, головним чином звертали увагу на зовнішню організацію. Звичайно, це непогано: точно визначити принцип організації ланок як організаційних форм дитячого колективу, утворити ґрунт для колективної праці – це не менш важливо ніж, організувати внутрішню роботу ланок.

Працюючи за ланками, кожна школа мусила, по-перше, з'ясувати умови праці, знати, що основною формою роботи є та, яка при даних умовах дасть найбільше наслідків, а по-друге, завжди в основу роботи класти матеріал, що над ним дитина працює в школі, й установку мети роботи. Таким чином, організацію роботи за ланками розглядали вкупі з загальною організацією роботи в школі, будували, виходячи з загального плану роботи, з програмного матеріалу, з часу праці школи, з обладнання учбовим приладдям, щоб ця праця була потрібна, в міру корисна. В організаційно створену ланку, в її зовнішню форму треба було ще вкласти зміст, з'ясувати техніку праці за ланками. Дитячі групи в основному розподілялися на товариства, комуни по 5–6 учнів кожна, виключно за виявом бажання. В кожному такому колективі обиралися голова, заступник, секретар, зав. навчальною частиною, організатор поведінки. Голови колективів складали раду групи, що зверталася радою чи комуни – в залежності від складу групи.

Обов'язки в групі поміж окремими комунами розподілялися приблизно так: господарчі виконувала одна комуна; друга – організовувала культурну поведінку, третя – академічну допомогу, четверта – матеріальну, п'ята – громадсько-корисну роботу. Своїми обов'язками комуни мінялися щотриместра.

За такої групової організації набувала іншого вигляду шкільна структура. Однорідні групові колективи, об'єднуючись в межах школи, утворювали загальношкільний колектив. Таких шкільних колективів було стільки ж, скільки групових. На чолі шкільного об'єднання – товариства, комуни – стояло бюро з 5–7 учнів, які регулювали роботу ШВК: по одному представникові групи, по одному представникові бюро шкільних колективів. Виконавчий орган – президія ШВК. З такою структурою дитячих організацій школа бере певний курс на комунізм» [2, с. 86].

Як же працювала ланка на початку ХХ ст.? Одержавши завдання, ланка складала план роботи, яку розподіляла між своїми членами. Потім починалося накопичення матеріалу крізь різноманітні джерела в різноманітних комбінаціях. Коли ланка накопичувала достатній запас сирого матеріалу, вона приступала до його обробки. Кожен член ланки робив свої вказівки з питання або доповнював повідомлення, вносив в оцінку того чи іншого положення свої міркування. Різноманітність думок, вдало задане питання, активна участь кожного, безперечно, підвищували тонус роботи, а дискусія створювала цілу низку різноманітних переживань. В такій атмосфері навіть ті, які не встигали приступати до роботи. Потім кожен член ланки по черзі подавав у письмовій формі оброблений ланкою матеріал, що подавався на обговорення групи, тільки після цього процес проробки матеріалу можна було вважати закінченим. Таким чином, ланка не тільки технічно виконувала збір потрібних відомостей, але всім колективом робила оцінку своїх досягнень. Залучення маси до самообліку самооцінки було важливим виховним заходом. З упевненістю можна було стверджувати, що ланкова організація, за умови правильної організації роботи в ній, укріплювала дисципліну, підвищувала взаємовідповідальність, бо головним фактором, що створював її був трудовий зв'язок колективу. Отже, ланкова робота, на нашу думку, сприяла укріпленню розвитку, а також крізь вмилу співпрацю, розподіл в ланці здійснювалась економія в роботі. Тому економію, колективізм можна вважати контрольними моментами для оцінки ланкової роботи.

Вважаємо, що до шкільного самоврядування також можна віднести дитячу самодіяльність, оскільки вона потребувала від учнів організованої колективної, згуртованої праці, скерованої на самостійну активність. «Творчість є продукт використання і синтезу попереднього досвіду для створення чогось нового, а досвід окремої особи набувається під впливами соціального оточення» [6, с. 10]. Всі види художньої самодіяльності завжди вважалися важливими, можна сказати, могутніми засобами формування у дітей не тільки культурних навичок, але і класової свідомості, колективізму, а також естетичних смаків, почуттів.

Як кожний вид дитячої самодіяльності, творчості, одним з виховних моментів педагогічного впливу був театр. Він являвся могутнім впливовим фактором організації підліткової людської особистості – фактором як виховного, так і освітнього значення. «Взаємовідношення поміж дитячим театром і театром для дітей приблизно таке ж, як дитячою розповіддю, повістю видатного автора, що написана для дитячого читання. І те, і інше потрібно, вони ведуть різноманітними шляхами до єдиної мети» [1, с. 47].

За мету театральної діяльності ставили: 1) проводити класове виховання підростаючої молоді; 2) розвивати соціальні інстинкти, колективні навички у всіх її галузях; 3) пробудити й імппульсувати у дітей самостійну художню творчість у всіх її галузях. Підбираючи необхідний репертуар (життя піонерів, питання дитячого руху т.ін), театр міг впливати на формування свідомості дітей, розвиваючи їх класову свідомість, методи класового підходу і аналізу, організовувати у дітей соціальне почуття, колективістичні тенденції.

Таким чином, проаналізований нами матеріал дає підстави для висновку, що радянська система освіти, на початок ХХ століття, бере напрямок на колективістичне виховання дітей та молоді. Безмежну активність підростаючого покоління треба було дисциплінувати. Одним з найліпших методів, що на нього розраховували педагоги, було самоврядування. Адже саме ця система найліпше організовувала, самоорганізовувала активність учнів. Одним з видів самоорганізації були кооперативи. Ними проводилась практична робота із задоволення потреб дітей, що сприяло їхній колективній праці. Кооперативи школа використовувала в процесі громадсько-політичного виховання дітей, адже за завдання цих кооперативів ставили формування у дітей навичок колективної праці. Але дитяча кооперація лише тоді була діючою, коли будувалася на потребі та дітей, що було дуже важливим моментом для розвитку. У школах з великою кількістю дітей запроваджували систему багатокрамного кооперативу, що значною мірою полегшувало питання кредитування учнів книгами та учбовим приладдям. А за умов тогочасного бідного становища батьків це мало велике не тільки практичне-економічне значення, а й виховально-педагогічне.

У впровадженні колективного виховання добре послужила ланкова організація роботи, що в достатній мірі сприяла організації розвитку колективу. Безперечною перевагою роботи була економія сил та часу, що досягалося завдяки співпраці та вмілому розподілу обов'язків. Все це укріплювало та розвивало колективізм у школярів. Головним фактором, що створював ланкову систему роботи, був трудовий зв'язок колективу, а це, в свою чергу, укріплювало дисципліну підвищувало взаємовідповідальність.

Дитяча самодіяльність також була складовою частиною самоврядування, оскільки вона потребувала від учнів організованої, згуртованої праці, скерованої на самостійну активність. За мету дитячої самодіяльності мали класове виховання молоді, розвиток колективних навичок соціальних інстинктів, а також пробудження самостійної художньої творчості у дітей.

Розглянувши таку форму колективного виховання, як самоврядування, можемо зробити висновки про те, що співпраця керівництва школи з учнівським самоврядуванням передбачала: відмову від адміністративного характеру управління; повагу до особистості школяра; особливу організацію діяльності, яка породжує у школяра потребу в самоврядуванні; конкретну методику залучення учнів до процесу творення; дружні, товариські, довірливі стосунки між педагогами й учнями; захищеність школяра від приниження, звинувачень, докорів, образ, підозрою у нездатності або небажанні брати участь у діяльності; унеможливлення примусу до діяльності; впевненість у досягненні мети; створення інтелектуального тла колективу; колективний, спільний аналіз роботи; звільнення від звички мовчати.

Таким чином, зрозуміло, що виховний вплив колективу у 20–30-х роках ХХ століття здійснювався в багатьох напрямках. Передусім він реалізувався у такій колективній діяльності учнів, де видно успіхи та невдачі кожного вихованця, їх причини. На нашу думку, це найбільш ефективно забезпечувало учнівське самоврядування у всіх своїх формах.

Подальшого дослідження потребує вивчення дитячого руху в період 20–30-х років ХХ століття, як одного з чинників колективного виховання і розгляд тенденцій та особливостей розвитку практики колективного виховання у вітчизняній педагогічній науці 20–30-х років ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Городиська С. Театр для дітей / С. Городиська // Шлях Освіти. – № 3. – 1926. – С. 44–53.
2. Гук В. Виховання колективізму у дитячій установі / В. Гук // Радянська Освіта. – № 12. – 1929. – С. 85–87.
3. Кіменталь В. Трудові процеси в школі / В. Кіменталь // Освіта Донбасу. – № 1. – 1923. – С. 9–19.
4. Кулінич О. Про нові форми роботи шкільного кооперативу / О. Кулінич // Радянська школа. – № 1–2. – 1928. – С. 87–92.
5. Павловський В. До питання про ланкову організацію праці / В. Павловський // Шлях Освіти. – № 11. – 1930. – С. 136–147.
6. Смолінський С. Нариси з педагогіки колективу / С. Смолінський // Радянська школа. – № 9. – 1927. – С. 9–15.
7. Соловьев П. Кооперация в школе / П. Соловьев // Освіта Донбасу. – № 10–11. – 1924. – С. 66–72.
8. Таран В. На шляху від школи самоврядування до дитячої організації / В. Таран // Шлях Освіти. – № 9. – 1924. – С. 55–61.
9. Таран В. Гуртки як форма роботи в дитячих установах / В. Таран // Освіта Донбасу. – № 8–9. – 1924. – С. 29–36.
10. Татомир Ю. Дитячий кооператив в школі / Ю. Татомир. – Київ, 1929. – 58 с.
Тодорова М. Шкільне самоуправління / М. Тодорова // Освіта Донбасу. – № 3. – 1924. – С. 77–79.